

Розділ 9. СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦЯМИ ГАЛИЧИНИ Й ВОЛИНИ ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

There was no unity in Eastern Europe's assessment of the events of the first weeks of September 1939 by Ukrainians in Galicia and Volyn. It can be argued that among the vast majority of them (as, after all, among the majority of people of other nationalities in the mentioned regions) the perception of reality as the German-Polish war prevailed, and at the same time there was no awareness that the Second World War began as a global geopolitical conflict and what colossal human costs and it will cause material losses. Comparing the beginning of the Second World War on September 1, 1939 and Russia's aggression against Ukraine on February 24, 2022, which could have triggered the beginning of the Third World War, one can draw clear parallels and draw an unambiguous conclusion: the emergence of a military conflict in the center of Europe inevitably brought the Ukrainian issue into focus. Both at the beginning of the Second World War, and from 2014, and especially from February 24, 2022, Ukraine was at the center of interest of the countries of the world. In 1939, Stalin's Russia under the name of the Soviet Union occupied the territory of Western Ukraine, held a quasi-referendum in order to give the appearance of legitimacy to the war crime, annexed the conquered territories and pursued a policy of political and cultural (and after 1945, also linguistic) Russification and terror. In 2014, the situation was repeated. Putin's Russia occupied Crimea, held a pseudo-plebiscite in order to create the appearance of the will of its residents to join the occupying state, and carried out the same policy of Russification and persecution of people who did not agree with the occupation regime.

At the same time, one cannot fail to note the fundamental difference between the social and political situation of Ukrainians at that time and at the present stage, because the situation at that time was fundamentally different from today. If in September 1939 Ukrainians, Poles and residents of other nationalities in the two western regions of Ukraine were under the threat of occupation by the Soviet Union and the establishment of the Stalinist regime, as of February 24, 2022, Ukraine was under threat loss of statehood and in the perception of Ukrainians, the Russian Federation became a clear and undoubted enemy, aggression united Ukrainians. On the other hand, comparing the situation at that time and today, one cannot fail to note the fact that the countries of the world have learned the lesson of the real threat to their security from ignoring aggressive wars in Eastern Europe and therefore provide Ukraine with incomparably greater support than Poland received in September 1939 from the official allies – Great Britain and France.

Свого часу відомий український історик Владислав Гриневич цілком слушно зауважив, що «попри вражаючі кількісні показники

Боляновський Андрій Валентинович, доктор історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України, м. Львів.

© Боляновський А. В., 2024.

виданих в Україні наукових праць – дисертацій, монографій, статей у збірниках і журналах, чимало питань, надзвичайно важливих для розуміння суті минулих подій і створення повної наукової картини історії Другої світової війни, усе ще залишаються недослідженими, або ж ґрунтуються на старому фундаменті радянських міфів. Ідеться, насамперед, про специфіку суспільно-політичних настроїв різних верств населення України в роки війни...» (Гриневич, 2012: 9).

Незважаючи на те, що від часу, коли було сказано ці слова, минуло понад 12 років, на жаль, дослідники приділяли недостатню увагу тому, як початок згаданої війни сприймали в Україні. Проте воєнна агресія РФ у 2014 р. й особливо широкомасштабне воєнне вторгнення у лютому 2022 р. значно актуалізували дослідження істориками проблематики сприймання війни у соціумі та багатьох інших питань за екстремальних умов воєн.

Очевидно, на сьогодні зрозумілою є відповідальність однаково як СРСР, так і нацистської Німеччини за розв'язання Другої світової війни. Однак у той час люди, які не знали обставин, контексту, змісту таємних документів і багатьох інших нюансів того часу, по-різному сприймали тодішню дійсність. Уявлення про те, як люди сприймали події, можна скласти на підставі аналізу змісту щоденників та споминів учасників тих подій (з урахуванням, однак, написання багатьох мемуарів з плином багатьох років після описуваних ними подій і враховуючи чинник переосмислення людьми подій початку Другої світової війни крізь призму інформації про воєнні події). Іншим важливим джерелом є інформація, передана до 17 вересня 1939 р. польській поліції її агентами і після 17 вересня того року – керівництву органів безпеки СРСР їх агентами на підставі проведених ними розмов із місцевими жителями з метою з'ясування їх дійсних настроїв та виявлення реальних і потенційних ворогів СРСР («антирадянських елементів»).

У процесі вивчення різноманітних аспектів Другої світової війни неминуче виникає багато питань: Як сприймали її початок українці? Що впливало на аналіз українцями подій того часу? На яких подіях були сфокусовані оцінки, що опинилося в центрі уваги людей? Наскільки точно оцінювали тогочасну дійсність, наскільки реалістичні прогнози розвитку подій вони робили? У чому вони помилялися? Спроба дати відповіді на усі ці запитання є метою цієї статті.

Особливість сприймання початку Другої світової війни у Західній Україні

На початку Другої світової війни українське суспільство було розколоте, українці проживали в Карпатській Україні, окупованій хортистською Угорщиною, у СРСР, на Буковині у складі Румунії, у Польщі й у багатьох інших країнах в еміграції (на території Німеччини, Китаю (у «Зеленому Кліні»), Канади, США тощо). Українці були розділені на різні політичні угруповання, були прибічниками зовнішньополітичних орієнтацій на різні держави. Залежно від країни проживання різним було ставлення українців до Польщі, Німеччини та Радянського Союзу. Так само різним було сприймання початку Другої світової війни українцями у Польщі, СРСР, Німеччині та окупованих нею територіях, США й в інших державах того часу. Певний відбиток на специфіку сприймання в тій чи іншій країні наклали інтерпретації подій того часу, що переважали в трактуваннях подій у кожній з них. У Канаді та США, наприклад, німецько-польську війну сприйняли у руслі тогочасних офіційних трактувань подій – як початок Другої світової війни, як наслідок змови двох диктаторів щодо поділу світу. Натомість у СРСР люди висловлювались залежно від займаних посад або інших чинників на користь політики СРСР або «тихо й обережно критикували» її (хоча у першому і другому випадках не декларували своїх критичних висловлювань через побоювання бути заарештованими за звинуваченням в антидержавній діяльності). Загалом сьогодні важко з точністю до 100% передати дійсні настрої висловлювань людей під сталінським режимом Росії в Україні тому, що люди, які проживали за умов постійного страху репресій, боялися висловлювати відверті думки вголос, не довіряли навіть найближчим їм людям і були вимушені приховувати будь-які ворожі чи навіть критичні зауваження щодо політики СРСР, щоб не стати об'єктами арештів та розстрілів співробітниками НКВС СРСР (*Радянські органи державної безпеки...*, 2009).

Водночас, навіть зважаючи на обмежену польською цензурою певну свободу висловлювання думок вголос на Волині й у Галичині на початку Другої світової війни, значно сміливіше про свої оцінки подій заявляли жителі Західної України, зокрема в

написаних постфактум споминах – в одних випадках, «по свіжих слідах», в інших – з плином років і певним переосмисленням прожитого з погляду історичної перспективи. Завдяки публікації їх мемуарів на еміграції сьогодні історики можуть сформувати значно повніше і точніше уявлення про те, як їм вибух сприйняли західні українці на підставі фіксації висловлювань тих із них, які пережили війну, й у країнах Заходу видали спогади про пережите, в яких описали свої рефлексії на почуте, побачене і пережите. На початку вересня 1939 р. навіть за умов вивчення суспільних настроїв агентами польської поліції за обмеженої цензурою свободи друку, в умовах «санаційної демократії» порівняно з їх співвітчизниками з українських земель у складі СРСР значно вільніше висловлювалися про тогочасну дійсність українці західних земель України (мова насамперед про Галичину та Волинь) та українсько-польського прикордоння, т.зв. Закерзоння, що на той час перебували у складі міжвоєнної Польської держави ХХ століття (яку дослідники історії країн Східної Європи міжвоєнного періоду того століття часто називають також Другою Річчю Посполитою).

Видається доцільним спробувати проаналізувати спомини людей залежно від їх приналежності до певних політичних середовищ і на підставі їх порівняння з'ясувати головні тенденції громадської думки, здатність тих, хто їх висловлював, точно усвідомлювати та формулювати сутність тогочасних історичних процесів і подій, а також їх вміння прогнозувати перебіг подій у майбутньому.

Аналізуючи суспільні настрої на початку Другої світової війни, очевидно, хронологічно-тематично доречно сфокусувати увагу на кількох найважливіших історичних подіях та їх наслідках для Західної України: 1) союз Гітлера і Сталіна (який історики за прізвищами підписантів їх угоди трактують як пакт Молотова – Ріббентропа (хоча насправді згадані очільники зовнішньополітичних відомств СРСР і нацистської Німеччини фактично виконували роль тільки технічних підписантів домовленостей, зміст яких формулювали згадані очільники цих держав); 2) німецько-польська війна; 3) військова окупація Галичини і Волині Червоною армією та їх анексія Радянським Союзом.

Критичні спостереження і реалістичне трактування дійсності політиками ліберально-демократичного напрямку

Цікавими є рефлексії на події, пережиті на початку Другої світової війни, представників ліберально-консервативних середовищ еміграційного уряду УНР та Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Колишній діяч уряду УНР Микола Ковалевський, наприклад, згадував: «Почалась загальна мобілізація. Також для нас, українців, надходили тяжкі часи... Одночасно почались великі і жорстокі репресії проти українців, особливо в Галичині. Польська влада арештувала сотки й тисячі українських інтелігентів і, не маючи змоги перевозити їх залізницями, зайнятими військовими транспортами, гнала їх під конвоєм закуреними шляхами на схід до Берестя, де був влаштований великий концентраційний табір у Березі Картузькій. Туди зганяли всіх арештованих українців, яких по дорозі не добили. Тяжко було зрозуміти для чого і кому це було потрібне. Виглядало так, що в останню хвилину перед вибухом війни, поляки „на всякий випадок” хотіли винищити, або принаймні ослабити український елемент, користаючи з нагоди пануючого безправ'я» (*Ковалевський, 1960: 714*).

Останній головний редактор «Діла» як щоденної української газети у Львові Іван Німчук, своєю чергою, згадував: «Війна висіла в повітрі. В таких обставинах скликано до Львова з'їзд Ширшого Народнього Комітету Українського Національно-Демократичного Об'єднання, що на його наради спрямовані були очі не тільки всього українського громадянства, але, можна сказати, й цілої Польщі. Як і можна було сподіватися, з'їзд вирішив одногосно, що в сподіванім німецько-польським воєнним конфлікті український нарід виконає льояльно свій обов'язок супроти польської держави. Обидві найбільш зацікавлені сторони, українська і польська, відітхнули після того з полегшою: українці, без уваги на політично-партійну приналежність, відітхнули тому, що така заява провідної політичної партії забезпечувала український нарід на випадок війни – як усім здавалося – від репресій польського уряду і польської вулиці; поляки, зокрема урядові чинники, були вдоволені тому, бо така ухвала скріпляла їх позиції і давала надію на те, що мільйони українців стануть у війні з Німеччиною по стороні Польщі» (*Німчук, 1950: 3-4*).

На початку вересня 1939 р. лідер УНДО Василь Мудрий в заяві у сеймі, надрукованій у пресовому органі УНДО «Діло» задекларував готовність цієї частини українців зберігати лояльність супроти Польської держави і підтримувати її незалежність та територіальну цілісність. Сучасник тих подій Михайло Островець розцінив цей крок як бажання упередити можливі українофобські настрої й дії з боку шовіністично налаштованої частини поляків. «Провід УНДО, наша парламентарна репрезентація, заявляли свою лояльність для Польщі, для її уряду. Як могли лиш, рятували від масакри наше населення». За його ж прогнозом, змова Йосифа Сталіна й Адольфа Гітлера у формі підписання сумнозвісного пакту Молотова – Ріббентропа означала наближення знищення Польщі як держави силами нацистської Німеччини і СРСР. З іншого боку, тоді ще не було усвідомлення того, що наступною жертвою змови двох диктаторів буде Західна Україна: «Врешті, вечором, у 8-й годині, 23 серпня, подало берлінське радіо, що Німеччина з Московщиною підписали договір ненападу. І з цією хвилиною по всій країні почали снуватись пляни, здогади, припущення, яким краю не було. Безперечно – всі відчували, і той, хто не мав ніякого „нюху”, що скоїлось щось велике з підписом того нового клаптика паперу. Бо й для Москви, і для Гітлера був це суцільний, нічого, на тривале, не вартий клаптик паперу. Обидва партнери нишком у кулак реготалися, мріючи – як то один одного надув! Це „щось скоїлось” відчувалось... Для нас же, українців, – та ж ясно: вимріяне за двадцять років неповажної, що дратувала наші почування, польської політики супроти нас, бажання: кінець Польщі! За Т. Шевченком ніхто не хотів і подумати: „Польща впала і нас роздавила”» (Островець, 1958: 13–14).

Проте до середини вересня пропольські настрої змінилися навіть серед діячів УНДО, лояльного до Польщі. Один із них, відомий публіцист Іван Лисяк-Рудницький згадував про цей період так: «Сталися події, що згідно з передбачуваннями В'ячеслава Липинського є передумовою відродження Української Держави. Отже передусім створення т. зв. „єдиного негативного національного фронту” – всі українці лицем до одного противника. Західній Україні теперішній [сталінський] режим промощує шлях до злиття українців і місцевих поляків в одну націю. Місцеве населення, що признається до польщини, утративши надію на

підтримку варшавської метрополії, шукатиме виходу з теперішнього положення у сприйнятті української національної ідеології. Вже від 1917 р. не було в нашій історії такого піднесеного і хвилюючого моменту. Мільйони західних українців з насолодою гляділи на неславну смерть нашого лютого ворога. Три тижні вересня – не зважаючи на особисті небезпеки і негоди – були безмежно радісні. Коли в обложеному Львові українець стрічався з українцем, усміхалися один до одного на весь рот і стискали собі руки» (*Брусний, 1940: 4-5*).

**Ідеалістичні сподівання й оцінки українських націоналістів:
між орієнтацією на Німеччину, ставкою на власні сили
і зміщенням вектору боротьби**

Протягом двох із половиною тижнів німецько-радянської війни тогочасний уряд Польщі, незважаючи на чисельні помилки у національній політиці щодо українців, не видав жодної заяви з її критикою й декларацією про готовність її зміни. Очевидно, що за таких обставин більшість українців займали вичікувальне положення. Певним чином на настрої вплинули чутки й ілюзії про можливу підтримку Німеччиною створення Української держави. Очевидець тих подій Зиновій Книш згадував, що тогочасний очільник Організації українських націоналістів (ОУН) Андрій Мельник під час зустрічі з керівниками німецької військової розвідки адміралом Вільгельмом Канарісом та генералом Ервіном Лягузенотримав запевнення, що у Берліні триває вивчення питання про підтримку Німеччиною боротьби за державну незалежність українців у Західній Україні. З пропагандистською метою на початку війни на територію Польщі вирушив окремий національний легіон «Військові відділи націоналістів», скорочено ВВН (німецька назва «*Bergbauernhilfe*», у перекладі українською буквально «Допомога селянам-горянам»), створений за підтримки Проводу ОУН і військових кіл Німеччини; націоналісти вбачали у ньому можливе ядро майбутніх збройних сил Української держави. Наслідком цього одна частина українців у Польщі продемонстрували лояльність супроти Речі Посполитої, тоді як члени ОУН масово ухилялися від призову. Згодом масштаби цього ухиляння були значно перебільшені, про що згадував Іван Кедрин-Рудницький у відомій публіцистичного характеру брошурі того часу «Причини упадку Польщі» (*Politicus, 1940*).

Для українських націоналістів Друга світова війна була надією на розв'язання українського питання. Чи не найвичерпніше про сприймання Проводом ОУН виклав після війни її тогочасний провідник А. Мельник:

«ОУН утримувала до і в часі німецько-польської війни зв'язки з політичними і військовими чинниками Німеччини. І зрештою, не однієї тільки Німеччини. В дні виповідження Німеччині війни Англією і Францією був я прийнятий у Берліні шефом східного відділу міністерства закордонних справ. Цікаво, що він, знаючи німецькі пляни відносно Польщі, давав зрозуміти, що в українським і німецьким інтересі є не ангажуватися українцям збройно проти поляків, а зберігати сили на майбутнє. Він рахувався тоді з тим, що ціла Польща дістанеться тоді під збройну руку Німеччини, отже будуть зайняті теж західноукраїнські землі. Короткий час пізніше підтвердив це становище Канаріс на моїй конференції з ним у Відні. В приявності полк. Лягузена він гратулював мені, а через мене українцям, щасливого вирішення питання Західної України, що отримує самостійність. Був це вислід з останнього побуту Канаріса в Головній Кватирі Гітлера. Полк. Лягузен, відпроваджуючи мене до брами готелю, в коридорі робив мене осторожним, мовляв, це вирішення не дефінітивне, бо якраз ідуть на ці теми розмови Ріббентропа з Молотовом. Питання українського уряду на Західніх Землях було в тому часі справді актуальне, і його дискутовано у нас у Вужчому ПУН (Проводі українських націоналістів, керівництві ОУН – А.Б.). Мався на увазі коаліційний Уряд з представників західноукраїнського політичного світу і виготовлена була ліста членів того уряду, між ними половина націоналістів. Прем'єром передбачений був Омелян Сенік-Грибівський. До розмов з передбаченими членами не дійшло. Нереальним стало творення українського Уряду, коли наступив поділ Польщі між Німеччиною і ССРСР по лінії Сян–Буг–Нарва» (*Книги, 99–100*).

Інтерпретацію подій А. Мельника підтвердив один із діячів тогочасної ОУН Осип Бойдуник. Він, зокрема, писав у споминах, що ще до 1 вересня 1939 р. «в повітрі вже висіло марево війни, якої ... українці з тугою чекали, покладаючи на неї великі надії», але з початком німецько-польської війни ОУН утрималася від організації антипольського повстання через відсутність декларації уряду тогочасної Німеччини з роз'ясненням ставлення до намірів ОУН щодо відновлення національної і державної незалежності

українського народу: «Коли Німеччина приготувалася до збройного нападу на Польщу, деякі урядові чинники офіційно звернулися до Голови ПУН полк. Андрія Мельника з пропозицією, щоб ОУН включилася в цей похід, а, зокрема, щоб підняла повстання на тилах польської армії. Полковник, як відомо, при тому закидати відповідь, вимагав офіційного становища німецького уряду до державницьких аспірацій українського народу. А тому, що німецький уряд на цю вимогу Полковника не дав відповіді, тому й ОУН не включилася в німецький похід проти Польщі повстання на тилах польської армії не було» (*Бойдуник, 1967: 46*).

В одному з тогочасних видань ОУН вказувалося, що «розвал Польщі для нас корисний, бо ... ліквідував нашого окупанта й тому полеглим проблему української визвольної боротьби» (*Центральний державний архів...: 57–4–340–15*). Інакше кажучи, образ головного ворога для радикальних українських націоналістів остаточно було перенесено з Польщі на Радянський Союз. Іван Лисяк-Рудницький, аналізуючи позицію ОУН на початку Другої світової війни, підтвердив факт того, що Польща перестала бути для цієї організації ворогом № 1: «Приєднання Західної України до УРСР восени 1939 року означало для націоналістичного підпілля переставлення з протипольського на протирадянський фронт» (*Лисяк-Рудницький, 1994: 2, 255*).

Марні сугестії, ейфорія і безпідставні ілюзії перших днів

У психології сугестії – це навіювання, якими люди сприймали щось без об'єктивних причин, самонавіювання – намагання людини переконати себе й інших людей у тому, чого насправді немає, а ілюзії – викривлене, хибне сприймання дійсності, що виникало в результаті викривленого сприйняття реальних історичних подій. Мабуть усі ці три стани та визначення були характерними для сприймання перших днів Другої світової війни більшістю західних українців, необізнаних з дійсними намірами воюючих сторін – тих країн, які розпочали і стали учасниками Другої світової війни. Типовий приклад сподівань цієї частини українців на бажаний ними розвиток подій першого дня німецько-радянської війни подав у своїх мемуарах галицький українець Любомир Гірняк: «Історичний ранок першого вересня 1939 року... Радіємо невимовно. Бо і як же ж не було радіти?! Ми вірили, що з нами в цій хвилині раділа Галичина і Волинь, батьки і молодь.

Вони бачили як у заграві пожеж і гуркоті родилася воля українського народу. ... Тож зовсім природньо, що війну з Польщею ми тепер привітали не лише як кінець окупації ЗУЗ, але також як можливість реалізації заповітів батьків і своїх задушевних мрій. Ми вірили в тій хвилині, що з днем 1-го вересня прийшов кінець польському пануванню на наших землях і що володарем тих земель може бути тільки український нарід» (*Гірняк, 1979: 273–274*).

Водночас «на низах», тобто у Галичині й на Волині відбувалося поширення фаталістських настроїв поразки Польщі у війні. 4 вересня 1939 р. у поточному рапорті № 202 про події, про які повідомлено шефа слідчого відділу повітової команди державної поліції Польщі у м. Дубно, було сказано, що 32-річна українка православного віросповідання Анна Мізюк з с. Буди гміни Верба Дубенського повіту у приватній розмові заявила, що «німці з поляками під час війни будуть мати тільки 24 години роботи». Керівник відділку держполіції у Семидубах ствердив, що за його даними брати Йосиф, Юліуш і Рудольф Ігнатовичі заявили про те, що «Росія віддала українцям Україну, тільки Польща не хоче віддати, але незабаром сюди прийде Гітлер, наведе порядок і визволить український народ» (*Державний архів...: 30-4-101-467*).

Очевидно, сугестії та самонавіювання були результатом не тільки нездатності до критичного сприймання реальності і видавання бажаного за дійсне, а й елементарно доступу до альтернативних джерел інформації та через це відсутності можливості в людей відбору тієї інформації, яку вони вважали правдивою або принаймні достовірною. Часто уявлення формували на підставі нічим не підтверджених чуток і просто-напросто через бажання людей, щоб сталося так, як їм хотілося. Типовим прикладом такого способу думок може бути Л. Гірняк, який, зокрема, у споминах так пояснив сподівання частини українців на те, що тогочасна Німеччина надасть допомогу українцям у їх боротьбі за національну і державну незалежність: «Зрозуміла річ, наша «ставка» на Німеччину не впливала з бажання змінити польську окупацію на німецьку «опіку». Ні, ми вважали себе нічим іншим, як тільки членами української нації, яка як рівнорядний партнер та союзник Німеччини у війні проти комунізму могла в майбутньому відіграти вирішальну роль в розвалі Советського Союзу, ріст якого загрожував вільному світові. Наша мета була ясна: створити свою власну українську державу. Та так не сталося» (*Гірняк, 1979: 281-282*).

Нав'язування уявлень пропагандою СРСР

Окрему «нішу» у формуванні суспільно-політичних настроїв та громадської думки жителів Західної України мали сугестії (навіювання) пропаганди СРСР – сукупність різних засобів вербального і невербального емоційно забарвленого впливу на людину з метою створення у неї певного стану або спонукання її до певних дій. Вони були психологічним процесом, з допомогою якого пропагандисти, засоби масової інформації, книги і всі види організацій, які розробляли концепції та мали змогу розповсюджувати тенденційну упереджену інформацію, що могла формувати громадську думку, викликати бажані емоції, почуття або поведінку і фізичний стан інших людей. При цьому процесі індукувалися віра і думки або екзистенційна умова, що людина не може протистояти їй чи не може попередити причину. Сугестії відігравали важливу роль у формуванні колективної поведінки, особливо у процесі психологічної мобілізації мас з метою реалізації чітко визначених завдань і досягнення певної мети. У психології сугестії часто вважають однією з форм такого впливу як соціальний тиск або гіпноз. Сугестії були важливим елементом багатьох психологічних практик, які давали змогу створювати специфічні психоемоційні стани, впливати на психофізіологічні процеси та на функціонування суспільства загалом (*Netter, Eysenck, Rosenthal, 1989*).

Однак пропаганда СРСР не просто формувала, а нав'язувала певні уявлення. За умов відсутності альтернативних джерел інформації домінуючими ставали засоби масової інформації, які в СРСР перетворилися на засоби масової пропаганди. Типовими для неї були формування в уяві формальних громадян СРСР і у світі картин ідеального життя і суспільних відносин у СРСР з одночасною нищівною критикою довгочасних або ситуативних політичних опонентів і держав-ворогів. Продуковані навіювання агітпропу СРСР мали викликати у людей самонавіювання. За умов відсутності альтернативних джерел інформації пропаганда намагалася закріпити за собою монопольне право формування уявлень. Усі альтернативні канали інформації були «відрізані», виявлення будь-яких опозиційних джерел інформації були оголошені антидержавною діяльністю та злочином і за їх розповсюдження та зберігання в СРСР переслідували і суворо карали, починаючи від арешту та ув'язнення й закінчуючи скеруванням на примусові виснажливі фізичні роботи до концтаборів ГУЛАГу.

Зі слів Л. Гірняка, «громом серед ясного неба» і важким емоційним ударом для активістів ОУН стала звістка про окупацію Західної України Червоною армією: «У понеділок громом вдарила страшна вістка: вчора, 17-го вересня, большевицька армія перейшла східні кордони Польщі і ввійшла теж до Галичини! Зайняла вже Тернопіль, Коломию, Рівне і Дубно. Кожний з нас приголомшений подіями і відступленням Західноукраїнських Земель Советському Союзові, що виключало думку про можливість війни в скорій майбутності між цими, ще так недавно, контрпартнерами... В полудне радіо подало, що Станиславів, Галич, Бучач, Красне, Луцьк вже в большевицьких руках. Мешканці тих міст довідалися, що їх „визволено”! А цього вони ані не сподівалися, ані не бажали. Через те „визволення” ми цілковито психічно заломані. Навіть їда нікого не береться» (*Гірняк, 1979: 281-282*).

Водночас активізувалася «п'ята колона Москви» – місцеві українські, єврейські й навіть польські комуністи. Григорій Стецюк у книзі споминів про події на Волині у роки Другої світової війни згадував: «Зате комуністи, які вийшли з в'язниць і з Берези-Картузької, почали розправлятися із польською поліцією за всі кривди, їм заподіяні. Війська не зачіпали – військо поромами верталось в Польщу. Але цивільній адміністрації, осадникам і поліції мали нагоду відплатити. Поляки сподівались, що українські комуністи їм простять все. Але за пару днів побачили, що їм треба зникати, і вони як зайці ночами втікали... Наші комуністи з радістю і нетерпінням очікували Червоної Армії, не передбачаючи нічого злого» (*Стецюк, 1988: 15*).

Політичне прогнозування Якова Гальчевського

На фоні загального незнання, поширення неперевіреної інформації та чуток тільки поодинокі політичні та військові діячі були спроможні давати точні оцінки подій, що розгорталися тоді, а також були здатні прогнозувати майбутнє. Цікавий прогноз розвитку подій у ті дні запропонував колишній старшина Дієвої Армії УНР і згодом контрактний український офіцер польського війська Яків Гальчевський, який опинився у німецькому полоні. Він належав до тих окремих українських суспільно-політичних та військових діячів, які були здатні спрогнозувати перебіг глобального світового конфлікту і частина його прогнозів дійсно справдилася. У січні 1940 р. у записці «Політичні висновки з польсько-німецької війни» він назвав німецько-польську війну тільки

одним із багатьох двосторонніх конфліктів багатостороннього глобального воєнного протистояння світового масштабу: «Польсько-німецька війна – це початок нової світової війни, хоча б людськість цього й не хотіла. Війна мусить виладувати всі несправедливості, які згромадились після Версалу, та довести до справедливого розподілу світових багатств».

Я. Гальчевський був переконаний, що німецько-польська війна стане тим катаклізмом, що допоможе актуалізувати потребу вирішення українського питання на порядку денному світової політики: «Моя Батьківщина Україна по 300 літах неволі блиснула метеоритом самостійного життя в боротьбі 1918 – 1920-х рр. і згасла... І вже 20 років жду на її воскресіння. З першим гарматним стрілом на німецько-польським кордоні моя мрія про відбудову Української Державності набрала більш конкретних форм...». Він також передбачив, що Друга світова війна триватиме приблизно 5 років, а її затягуванню в Європі сприятимуть потужні колоніальні людські й інші матеріальні ресурси Великої Британії, яку з часом підтримають США: «Щоб вирішити мечем це питання, то бідні, але сильні революційною ідеєю німці, італійці й японці, змушені будуть воювати досить довго. По всьому видно, що німці зараз підготовляються до п'ятилітньої кампанії. Тому сучасна війна, з напруженням всіх сил і засобів, триватиме років 3-4. Острівне положення Англії, розкиданість її доміній по цілому світі, панування на морях можуть затягнути боротьбу Німеччини з Англією ще на кілька років, особливо, коли її (Велику Британію – А. Б.) підтримуватиме Америка. Залізна логіка та послідовність причин і реакцій керуватимуть політикою та воєнними діями Німеччини... Весною 1940 року буде знищена Франція з англійською армією на терені Франції. Лінія Мажино збудована людськими руками і руками інших людей буде знищена...».

Водночас Я. Гальчевському належить прогноз підготовки СРСР до нападу на Німеччину: «Цікава повинна бути розгрівка з „союзником” Німеччини – СРСР. Порозуміння між ними коштом Польщі я передбачив ще в березні 1938 року. Наскільки Німеччина є солідним політичним партнером (з ними краще загубити, як з іншими державами знайти), настільки Совіти є перфідні, двулличні, босяцько-хитрі. Іншими вони не можуть бути. Тому над совітськими політиками помститься їхня двадцятидволітня комінтернівська

практика та комуністична доктрина. Коли б ми зараз спитали навіть членів німецького уряду, то вони скажуть, що зайвої війни на Сході не буде, бо Совіти – наші союзники, виконують і виконуватимуть свої зобов'язання та є «нейтральні» у відношенні до Німеччини. Теоретично все це правда, однак Комінтерн і в його особі уряд СРСР прямуватиме до світової революції. Сталін, як тупий фанатик, що мріє про панування комунізму над цілою Європою, ждатиме терпеливо, поки Європа, знесилена борнею, не попаде в хаос. Тим пояснюється його «нейтральність» і дволика гра із всіма партнерами».

Тоді ж Я. Гальчевський спрогнозував переростання війни СРСР проти Фінляндії в окупацію країн Балтії та анексію Бессарабії, конфлікт інтересів Й. Сталіна та А. Гітлера на Балканах і виникнення передумов для політичного зближення СРСР і Великої Британії: «Придивімся, що зараз проробляє Сталін із Молотовим? Совіти стрімлять підбити Фінляндію збройною силою, а до малих держав – Естонії, Латвії і Литви – введено московські гарнізони. Хутко дозріє справа Бессарабії. На Балканах Росія співпрацюватиме таємно з Англією. Балкани – це є таке місце, де Росія від віків вмочує свої пальці в кров балканських народів. Коли англійці змусять Німеччину до рішучих кроків на Балканах, то треба сподіватись, що Москва покаже Німеччині свої пазурі... висланник Англії амбасадор Кріппс цілий час щось у Москві робить. Всякі дементи в російській пресі будуть грубим замилюванням очей». Він також передбачив те, що нацистська Німеччина випередить воєнний напад Радянського Союзу і нападе на нього першою: «Питання, хто на кого буде змушений напасти першим? (Йосип) Сталін, як хитрий і лякливий грузин, не зробить нападу на Німеччину в часі її офензиви на Францію. По-перше, боятиметься незужитої імперіяльної сили Німеччини, а по-друге, він переконаний, що Німеччина поломить собі зуби на лінії Мажино, і обидві потуги будуть знесилені. Розбиттям Франції Німеччиною Сталін буде заскочений. Він побачить, що Німеччина стає не слабшою, а сильнішою. В часі пацифікації Балканів Німеччиною совітські держиморди напевно почнуть робити політичні дурниці й цим насторожать Німеччину. Щоб показати, що в совітських політиків не має страху перед Німеччиною, вони почнуть скупчувати свої війська на своїй західній границі.

Коли Совіти не вдарять на Німеччину в часі пацифікації тих держав Німеччиною, які повірять у поміч червоних, то вони опиняться в ситуації відокремленої Польщі».

Я. Гальчевський зафіксував у своєму воєнному нотатнику, що СРСР плануватиме напад на Німеччину на початку 1942 р., але вважав, що Гітлер випередить Сталіна: «Мені здається, що Совіти поступово наближуватимуться до Англії та Америки, ждатимуть на "голод" у Німеччині, на затяжні змагання німців з англійцями і збройно виступлять проти Німеччини в третім році війни з весною. Час і місце ударів будуть у руках Сталіна, який у той спосіб матиме в своїх руках ініціативу. Коли Німеччина до цього допустить, тоді вона на Сході може мати втрачені, або зруйновані, всі здобуті на Польщі провінції. Чи допустять до цього німці? Не думаю: хочуть чи ні, але вони будуть змушені вирвати ініціативу з рук Сталіна. Політичні посушення совітського уряду, таємний зв'язок з Англією (це Сталін називає „високою” політикою), комінтернівська диверсія на теренах Великонімеччини, зростаюча зі страху агресивність Совітів будуть для Німеччини алярмовими дзвінками. [...] Коли Німеччина не хоче мати поважної небезпеки весною 1942 року, то мусить випередити Совіти, принаймні на один рік, і першою розпочати військові дії проти кремлівського бандитського гнізда світового балагану».

У кінцевому підсумку свого воєнно-політичного аналізу Я. Гальчевський висловив застереження, що в разі ігнорування державницьких аспірацій українців Німеччина втратить їх підтримку і це буде першим кроком до поразки Німеччини у Другій світовій війні: «Коли Німеччина перепровадить лише окупацію України й зробить із неї «Київське генеральне губернаторство», то це викличе пригноблення й розчарування в душах мільйонів українців. [...] Прикро, коли б окупація українських земель Німеччиною кинула активний політичний елемент у підпілля з приводу «зміни пана в Україні». Вороги Німеччини – росіяни й поляки – їхали б на конику «всеслов'янської солідарності» і сконсолідували б українців із собою на підривному роботі проти Німеччини. Окупація абсорбувала б величезний окупаційний адміністративно-військовий апарат Німеччини. І хоча німців є багато, але й їх не вистачило б до міцного обсадження кількामільйонного, в квадратних кілометрах, простору бувшої Совдепії

в Європі. Без опертя німців на місцевий елемент виникнуло б розпорошення їхніх сил і мілітарне ослаблення» (*Гальчевський, 2006: 134–142*).

Політичний прогноз Якова Гальчевського залишився в історії як цікаве політичне пророцтво. Однак його головною проблемою стало те, що він не був політиком, здатним впливати на формування планів воюючих сторін, попереджувати чи застерігати еліти протиборчих блоків. Зроблений ним глобальний прогноз розвитку міжнародної воєнно-політичної ситуації залишився тільки пам'яткою моделювання розвитку воєнно-політичних подій, яку ніколи не брали до уваги вершители доль мільйонів людей – очільники воюючих держав і блоків держав. Утім, політична прозорливість і точне прогнозування було радше винятковим для способу мислення й аналізу подій сучасників, більшість з яких сприймали події початку Другої світової війни або у вузько локальному контексті, або в обмеженому часовому вимірі та не виходили за рамки прогнозування подій на найближчі місяці за межі власного географічного регіону або, в кращому випадку, не виходили поза межі своєї країни.

Висновки

Характеризуючи оцінки українцями Галичини та Волині подій перших тижнів вересня 1939 р. на Сході Європи, можна стверджувати, що серед переважної їх більшості (як, зрештою, і серед більшості людей інших національностей згаданих регіонів) переважало сприймання дійсності як німецько-польської війни та водночас не було усвідомлення того, що почалася Друга світова війна як глобальний геополітичний конфлікт, і які колосальні людські й матеріальні втрати вона спричинить.

Порівнюючи початок Другої світової війни 1 вересня 1939 р. і агресію росії проти України 24 лютого 2022 р., що могла започаткувати початок Третьої світової війни, можна провести явні паралелі і зробити однозначний висновок: виникнення воєнного конфлікту у центрі Європи неминуче актуалізувало українське питання. Як на початку Другої світової війни, так і від 2014 р. й особливо від 24 лютого 2022 р. Україна опинилася в центрі зацікавлення країн світу.

У 1939 р. сталінська росія під назвою Радянський Союз окупувала територію Західної України, провела квазіреферендум з метою надання видимості легітимності воєнного злочину, здійснила анексію завойованих територій і проводила на них політику політичної та культурної (а після 1945 р. і мовної) русифікації й терору. У 2014 р. ситуація повторилася. Путінська росія окупувала Крим, провела псевдо-плебісцит з метою створення видимості волевиявлення його жителів приєднатися до держави-окупанта і здійснювала ту ж політику русифікації та переслідування незгідних з режимом окупації людей.

Чи врахували нащадки уроки ХХ століття? На жаль, людство не створило механізмів запобігання цього повторення. Водночас не можна не відзначити принципову відмінність суспільно-політичної ситуації українців у той час і на сучасному етапі, оскільки ситуація тоді принципово відрізнялася від сучасної. Якщо у вересні 1939 року українці, поляки і жителі інших національностей двох західних регіонів України опинилися під загрозою окупації Радянським Союзом і встановлення сталінського режиму, від 24 лютого 2022 р. Україна опинилася перед загрозою втрати державності, і у сприйманні українців рф стала явним і безсумнівним ворогом, агресія об'єднала українців. З іншого боку, порівнюючи ситуацію того часу і сучасності, не можна не відзначити того факту, що країни світу сприйняли урок реальної загрози для їх безпеки від ігнорування агресивних воєн у Східній Європі й тому надають Україні незрівнянно більшу підтримку, ніж її отримала Польща у вересні 1939 р. від офіційних союзників – Великої Британії та Франції.

Використані посилання

Бойдуник О. (1967). *На переломі (уривки спогадів)*. Париж: Націоналістичне видавництво в Європі. 153 с.

Брусний І. [Лисяк-Рудницький І.] (1940). Кінець Польщі. *Нація в Поході*. Зшиток 3-4 (20-21). 29 квітня. С. 4-5.

Гальчевський Я. (2006). *З воєнного нотатника*. Київ: Діокор. 192 с.

Гіряк Л. (1979). *На стежках історичних подій: Карпатська Україна і наступні роки*. Нью-Йорк. 339 с.

Гриневич В. (2012). *Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр.* Київ–Дніпропетровськ: Видавництво «Ліра». 508 с.

Державний архів Рівненської області. Ф. 30 – Рівненське повітове староство. 1919–1939 рр. Оп. 4. Спр. 101. 480 арк.

Книш З. (б.р.). *Перед походом на Схід: спомини та матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939-1941 роках. Т. 1.* Торонто: Срібна Сурма. 185 с.

Ковалевський М. (1960). *При джерелах боротьби.* Іннсбрук: Накладом Марії Ковалевської. 717 с.

Лисяк-Рудницький І. (1994). *Історичні есе. В 2 т. Т. 2 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкєєвої.* Київ: Основи. 573 с.

Німчук І. (1950). *595 днів советським в'язнем.* Торонто: Накладом автора. 238 с.

Острроверха М. (1958). *На закруті.* Нью-Йорк: Накладом автора. 143 с.

Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Ред. кол.: Г. Боряк, Вас. Даниленко (відп. ред.), С. Кокін, О. Лисенко, І. Матяш, Н. Миронець; Упорядн.: Вас. Даниленко, С. Кокін (2009). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 1304 с.

Стецюк Г. (1988). *Непоставлений пам'ятник.* Вінніпег: Накладом автора і учасників тих подій. 155 с.

Центральний державний архів громадських об'єднань України у Києві (ЦДАГО України). Ф. 57 – Колекція документів з історії Комуністичної партії України. Оп. 4. Спр. 340.

Netter P., Eysenck H.J., Rosenthal R. (1989). *Suggestion and Suggestibility: Theory and Research.* Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg. 376 p.

Politicus H. (1940). *Причини упадку Польщі.* Краків: Українське Видавництво. 300 с.